

KRITICKÁ REFLEXE KÁZÁNÍ JAKO SOUČÁST HOMILETIKY: BLAHOŠLAVŮV SPIS „VADY KAZATELŮ“ A JEHO AKTUÁLNOST¹

Tabita Landová

KRITISCHE REFLEXION DER PREDIGTPRAXIS ALS TEIL DER HOMILETIK: DIE SCHRIFT „VITIA CONCIONATORUM“ VON JAN BLAHOŠLAV UND IHRE AKTUALITÄT: Im Artikel werden wichtige Verbindungspunkte zwischen der humanistischen Homiletik von Jan Blahoslav (*Vitia concionatorum*, 1570/71) und der gegenwärtigen evangelischen Predigtlehre von Wilfried Engemann (*Einführung in die Homiletik*, 2002) dargestellt. In beiden Schriften werden die wichtigsten Predigtprobleme kritisch behandelt. Diese kritische Reflexion kann zur Ergänzung der positiven Predigttheorie und zur Vermeidung der Störungen in der Kommunikation des Evangeliums dienen. Die Verbindung zwischen beiden Schriften wird aber nicht nur in einem ähnlichen methodischen Verfahren gesehen. Es wird gezeigt, dass es sich in beiden Perspektiven der biblisch-theologische Akzent mit der Berücksichtigung der Hörer und der rhetorischen Dimension der Predigt verbindet, was zu vielen gleichen Stellungnahmen führt. Dennoch kann man nicht ebenso manche unterschiedliche Einstellungen verschleiern.

V prostředí české protestantské homiletiky předložil ucelené kritické pojednání o kazatelské praxi bratrský biskup Jan Blahoslav ve spisu *Vady kazatelův* (cca 1570–1571).² Přestože nás od jeho vzniku dělí více než čtyři

¹ Tato studie byla vypracována v rámci Univerzitního centra pro studium antické a středověké myšlenkové tradice při UK v Praze.

² Spis se dochoval pouze v opisu anonymního bratrského exulanta z r. 1632. Z něj vychází nejnovější kritická edice: Jan BLAHOŠLAV, *Vady kazatelův*, in: týž, *Čtyři menší spisy*, M. ČEJKA (ed.), Brno: Host, 2014, s. 137–251. Ta nahradila dřívější ne zcela přesnou edici Fr. A. Slavíka z r. 1876 (21905). Úryvky otiskl Pavel Váša ve výboru *Pochodně zažžená* (1949) a Amedeo Molnár ve výboru *Českokobratrská výchova před Komenským* (1956). Blíže ke spisu viz: Pavel FILIP, *Tendence bratrské homiletiky*, in: týž; A. MOLNÁR (ed.), *Do posledních končin. Sborník prací Josefu Smolíkovi k 60. narozeninám*, (SAT

staletí, mohou jej s užitekem číst i dnešní adepti kazatelské služby, faráři a praktičtí teologové. Četné z problémů, na něž autor upozorňuje, jsou nedostatky, které se objevují ve všech dějinných epochách. Aktuálnost spisku, který navazuje na zásady klasické rétorické tradice, je navíc posílena tím, že se dnešní protestantská homiletika osvobodila od „tabuizace“ rétoriky a našla v ní užitečnou partnerskou disciplínu.

Záměrem této studie je představit Blahoslavovu kritickou reflexi kazatelské praxe jako dílčí součást jeho homiletiky a poukázat na její dodnes aktuální potenciál. Ten vynikne obzvláště při srovnání s pojednáním o homiletických omylech a problémech od současného německého praktického teologa Wilfrieda Engemanna.³ Mezi oběma texty nacházíme nejen podobnou formu spočívající ve výčtu kazatelských nešvarů, ale i řadu shodných důrazů, což není dáno jen obdobným metodickým postupem.⁴ Pokusím se ukázat, že oba autoři se ve své kritice homiletické praxe pokoušejí skloubit hledisko *biblické* s hlediskem *pastoračním*, kde posluchač platí jako „druhý text“ kázání,⁵ a *rétorickým*, kde kázání je řeč, kterou je třeba koncipovat podle zásad rétoriky. Zároveň však upozorním i na některé odlišnosti.

KEBF 4), Praha 1982, s. 77–100. Mirek ČEJKA, Terminologie in statu nascendi ve *Vadách kazatelů* Jana Blahoslava, in: B. HANSEN (ed.), *Diachrone Aspekte slavischer Sprachen*, München/Berlin/Washington, D. C.: Sagner, 2012, s. 117–128. Tabita LANDOVÁ, Práce s Písmem při tvorbě kázání podle Blahoslavova spisu „Vady kazatelů“, in: O. HALAMA (ed.), *Amica – Sponsa – Mater: Bible v čase reformace*, Praha: Kalich, 2014. Hana TOMŠŮ, *Blahoslavovy Vady kazatelů a současné řečnictví*, bak. práce na FF JU, České Budějovice, 2011.

³ Wilfried ENGEMANN, *Einführung in die Homiletik*, Tübingen/Basel: Francke, 2002, s. 1–76. V pěti oddílech pojednává problémy dogmatické a etické, exegetické a hermeneutické, jazykové a rétorické, psychologické a sociologické, a nakonec speciální.

⁴ Formou negativního výčtu koncipuje své rady k přípravě kázání také Thurneysen, který ze své kritiky vyvozuje tři základní homiletická pravidla: (1) žádná výmluvnost, (2) žádné přístupování na potřeby posluchačů a (3) žádná rozmanitost v kázání. Jeho přístup tak ve výsledku stojí v protikladu k Blahoslavovým požadavkům na řečovou, pastorační a obsahovou dimenzi kázání. (Eduard THURNEYSEN, *Die Aufgabe der Predigt*, in: G. HUMMEL /ed./, *Aufgabe der Predigt*, Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1971, s. 108n.)

⁵ Rudolf BOHREN, *Predigtlehre*, München: Kaiser, 1971, s. 453nn.

1. „Vady kazatelů“

Předmětem Blahoslavovy kritické reflexe jsou *vitia concionatorum*, doslova přeloženo „vady kazatelů“. Autor se však nezaměřuje ani tolik na morální či duchovní vlastnosti kazatelů jako spíše na jejich nedostatky v oblasti exegetických, jazykových a rétorických schopností. Samotný fakt, že provádí otevřenou kritiku kazatelské praxe, prozrazuje jeho implicitní pojetí kázání. Kázání pojímá nejen jako Boží nástroj k oslovení člověka, ale také jako lidskou řeč, která může – jako každá jiná lidská řeč – trpět nejrůznějšími nedokonalostmi a neduhy.

K sepsání spisku přivedla Blahoslava naléhavá potřeba praktické kazatelské příručky v jeho církvi, umocněná prosbami přátel o její sepsání. Záměrem spisu rozhodně není – jak mu někteří vytýkali – poskytovat posluchačům nástroj k zesměšňování kazatelů. Jeho cíl je opačný: napomoci, aby kazatelský výkon nezavdával posluchačům důvod k posměchu.⁶ Stejně tak by bylo mylné se domnívat, že autor chce svou příručku nahradit pozitivně formulovanou nauku o kázání. Tu ostatně sám předložil již dříve v nedochovaném spisu „O kazatelských ctnostech“ (*Virtutes concionatorum*).⁷ Ve *Vadách kazatelů* mu jde spíše o doplnění homiletické teorie názorným rozбором problémů kázání, které evangeliu ztěžují cestu k posluchačům. V praxi se totiž setkával s tím, že někteří prostí kazatelé prováděli pozitivně podané rady špatně.

Teoreticky navazuje Blahoslav na domácí homiletickou tradici s důrazem na Písmo a pastorační zřetel k posluchačům, které nacházíme již u Lukáše Pražského ve *Zprávách kněžských* (1527) či později v díle Jana Augusty *Umění práce díla Páně služebného* (1560).⁸ Domácí tradici propojuje se znalostmi světové reformační teologie a klasické rétoriky, které si osvojil při studiích na humanismem ovlivněných zahraničních univerzitách v Goldbergu, Wittenbergu, Královci a Basileji.⁹ Jeho spis je tak po obsahové i formální stránce plodem humanistické homiletiky. Výslovně odkazuje na

⁶ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 139n, f. 2r–2v.

⁷ Tamtéž, s. 140, f. 2v–3r.

⁸ Blíže viz FILIPÍ, *Tendence*, s. 79–82.

⁹ Blíže viz Jiří JUST, *Biblický humanismus Jana Blahoslava*, *SAT ETF* 10 (2007/1), s. 136–153.

proslulé učebnice homiletiky a rétoriky té doby.¹⁰ S oblibou cituje Ciceroovy spisy, výroky antických básníků či církevních otců.¹¹

Kniha má čtyři části. Zabývá se chybami, jichž se kazatelé dopouštějí na cestě od hledání námětu kázání (*inventio*), přes uspořádání látky (*dispositio*), její jazykové vyjádření (*elocutio*) a učení z paměti (*memoria*) až po přednes (*pronuntiatio*) a gestické ztvárnění (*actio*). Autor tak v chronologickém pořadí kriticky sleduje jednotlivé fáze přípravy řeči, jak je známe z klasické rétoriky. Nakonec předkládá stručná doporučení, jak se uvede-
ných chyb vyvarovat.

2. O čem kázat? Problémy při vyhledávání látky

Přestože látku kázání mají kazatelé na rozdíl od jiných řečníků již předem danou, takže „není potřeba tak velmi hluboko kopati kazatelům“,¹² jejich úkolem je tuto látku z biblického textu vytěžit a homileticky zpracovat. Při tomto procesu dochází k nejrůznějším pochybením, jimž Blahoslav věnuje první část svého spisu. Zde pojednává nejprve problémy závažnější („vady při věcech větších“), poté méně závažné („vady při věcech menších“).

2.1.

Na prvním místě kritizuje Blahoslav takový výběr témat kázání, který nedostatečně zohledňuje aktuální situaci sboru. Nejedná se však o problém volby textu – bratrský biskup předpokládá, že kazatel káže na předem dané perikopy –,¹³ nýbrž o to, že kazatel z biblické řeči vybírá povrchní témata

¹⁰ Erasmus Rotterdamský, *Ecclesiastes*, 1535; Philip Melancton, *Elementorum rhetorices libri duo*, 1532; *Rhetorica ad Herennium*, 86–82 př. Kr.

¹¹ Zájem bratří o humanistickou homiletiku a potřebu praktických příruček dokládá také český překlad latinské učebnice homiletiky od proslulého dánského teologa a filipisty Nielse Hemmingsena: *Mikuláše Hemminga Umění kazatelské De methodis libri II* (Praha: NK, XVII F 40, f. 1–49r), který r. 1570 pořídili bratřští kněží Bartoloměj Justin a Jan Gerson v Uherském Brodě. Blíže viz Amedeo MOLNÁR, *Dvě kazatelské učebnice bratrských mládenců, Jednota bratrská* 33 (1956), s. 5–7 (Blahoslavovy *Vady* a Hemmingsenovy *De methodis libri II*, Rostock 1555). O Hemmingsenově oblíbě v Jednotě bratrské svědčí také český překlad jeho spisu *Pastor* (...) provedený r. 1570 Janem Kapitou.

¹² ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 143, f. 5v.

¹³ Blíže viz Tabita LANDOVÁ, „Volba textu pro kázání“, in: *táž, Liturgie Jednoty bratrské (1457–1620)*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, s. 123–148.

a nepronikne do hloubky textu ke zvěsti, která by odpovídala na potřeby přítomných posluchačů. Potřebami posluchačů přítom autor nemíní to, co by oni sami chtěli slyšet, nýbrž to, co by měli slyšet jako lidé nedokonalí, hřešící a potřebující nápravy. První kazatelské *vitium* tak podle Blahoslava spočívá v problému nedostatečné meditace, která by zahrnovala jak promyšlení biblického textu, tak promyšlení situace posluchačů ve vzájemné korelaci. Pokud by se kazatel této meditaci dostatečně věnoval, dospěl by podle bratrského teologa i v případě předepsané perikopy k „pravému jádru“ textu a objevil by myšlenky užitečné jak pro posluchače, tak pro sebe samého.¹⁴

Podobnou výtku směřuje na adresu kazatelů také Engemann, který za hlavní problém kázání označuje „opomíjení existenciality člověka“.¹⁵ K němu dochází, když se kazatel nevyrovnává s konkrétní životní situací, nýbrž předkládá pouze exegetický výklad textu či pojednání o teologických otázkách. Pokud jsou život posluchačů a jejich zkušenosti přeci jen nějak zohledněny, spektrum témat je často omezené na život ve sboru či otázky bohoslužeb.

Opomíjení životní situace posluchačů vede k „nehumánnímu kázání“¹⁶ dvojího typu: (1) kazatel buď zcela přehlíží konkrétní realitu posluchačů, (2) nebo je naopak zavaluje výčtem aktuálních problémů (nezaměstnanost, katastrofy etc.), které beztak již mají, bez vztahu k evangelium.¹⁷ Podmínky, aby se kázání zdařilo, však nejsou kvantitativní povahy, nýbrž kvalitativní. Neplatí, že čím více oblastí života je v kázání schematicky pojednáno, tím více posluchačů je zasaženo. Ilustrativní, objasňující síla příkladů spočívá v jejich detailech. Pokud kazatel názorně vykreslí, jak víra pomáhá v určité konkrétní situaci, může odtud posluchač načerpat posilu také pro svůj vlastní život.¹⁸

Dále Engemann upozorňuje na určitou obsahovou povrchnost kázání, která vede k „minimalizaci křesťanské zvěsti“. Dochází k ní například tehdy, když kazatel bagatelizuje to, co věřícím přináší evangelium, a popisuje život

¹⁴ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 145, f. 6v.

¹⁵ ENGEMANN, *Einführung*, s. 5.

¹⁶ BOHREN, *Predigtlehre*, s. 446.

¹⁷ ENGEMANN, *Einführung*, s. 7.

¹⁸ ENGEMANN, *Einführung*, s. 30–32.

z víry pouze jako dění v rovině všedních, triviálních událostí. Tato „homiletika umenšování“ (*Verkleinerungshomiletik*) neozřejmuje, že evangelium souvisí předně s existenciálními ději, jako je záchrana, obrácení a obnova, že tedy nekonzervuje daný stav, nýbrž dává naději na změnu.¹⁹

2.2.

Další závažný problém spatřuje Blahoslav v tom, když se kazatelé sami nezabývají homiletickým výkladem příslušné biblické perikopy, „nevyhledávají pečlivě, což by z té řeči posluchačům dětem dávatí měli“,²⁰ ale nekritickým způsobem užívají cizích kázání. Takovým kazatelům bratrský biskup vytýká, že nereflektují úlohu a intenci kázání v nové homiletické situaci: „mluví tuze, horlivě a mocně, pravého cíle kázání svého nebo nevěda nebo hned nesoudě, t[otíž] co tím kázáním při tom lidu učiniti chce, na to se málo ohlédaje“.²¹ Vzhledem k tomu, že přejímaná kázání měla často velmi špatnou úroveň, připojuje Blahoslav i několik pozitivně formulovaných rad, jak si při užívání cizích kázání počínat.

Problém nekritického přejímání cizích kázání Engemann výslovně netematizuje, podobně jako Blahoslav však upozorňuje na problém nedostatečné reflexe úlohy a funkce kázání. Připomíná, že „obsah a podoba řeči podstatně závisejí na aktuálních funkcích a cílech, které se této řeči připisují popř. se od ní očekávají“.²² Pokud kazatelé reflexi těchto funkcí neprovádějí, dochází k tomu, že v kázání pouze osvětlují teologická témata, upadají do historizujícího výkladu textu či předkládají obecná poučení o mezilidských vztazích a křesťanské zbožnosti. Ačkoli to vše do kázání také patří, jedná se o sekundární motivy. Primární funkcí kázání je „hovořit s lidmi o jejich životě v tomto světě, jak se jeví v perspektivě Božího království, a v tomto smyslu být zvláštním aktem péče o duše“.²³ Náplní kazatelovy reflexe úlohy kázání by měly být odpovědi na otázky typu: Proč se chápu slova? Při jaké příležitosti? Co znamená moje řeč pro myšlení, cítění a jednání posluchačů?

¹⁹ Tamtéž, s. 26–27.

²⁰ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 145n, f. 7r.

²¹ Tamtéž, s. 146, f. 7v.

²² ENGEMANN, *Einführung*, s. 63.

²³ Tamtéž, s. 63n.

2.3.

Jako další pochybení uvádí Blahoslav takový hermeneutický postup, při němž kazatel nedbá na strukturu biblického textu ani na jeho klíčová slova, nýbrž vybírá si z něj dosti nahodile určité vedlejší výrazy a témata, na jejichž základě pak konstruuje svou řeč, zatímco stěžejní výpovědi zůstanou opominuty. Tento postup přirovnává k nesystematickému porcování dobytčete, které nebere ohled na anatomii jeho těla: klouby, šlachy a kosti.²⁴ V Blahoslavově důrazu na respekt ke struktuře textu lze spatřovat určitý náběh k metodě strukturální analýzy, která má pomoci rozkrýt anatomii textu a jeho klíčové pasáže.²⁵

Na rozdíl od adresátů Blahoslavova spisu, kteří postrádali hlubší exegetické znalosti, dnešní adepti farářského povolání si při svém teologickém studiu osvojují vedle jiného také propracované exegetické postupy. Neschopnost rozčlenit text na základě jeho struktury tak obvykle nepatří mezi jejich přední nedostatky. Co však začínající kazatelé někdy postrádají, je vědomí, že „exegeze je ve fázi přípravy kázání nástroj, jehož uplatnění není samoúčelné, nýbrž slouží k tomu, aby ‚otevřela‘ text“.²⁶ Problémem mnoha exegetických příprav je absence fokusu, zacílenosti k porozumění textu. Kazatelé nejednou zaměňují shrnutí struktury textu za jeho klíčovou obsahovou výpověď.

2.4.

Další problémy může způsobit snaha při výkladu plně vyčerpát biblický text. Kazatelé tak nejednou činí z obavy, aby je posluchači nepokládali za nedostatečně teologicky kompetentní. Takový způsob kázání se však podle Blahoslava hodí spíše „do škol a kollejí nežli do kostela“. Kazatel má být svým posluchačům „plným zprávceem a pastýřem“, který „ne k knihám papí-

²⁴ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 149, f. 9v. Ačkoli samostatné pojednání o exegezi biblického textu Blahoslav nepředkládá (tak Josef SMOLÍK, *Kázání v reformaci*, Praha: ÚCN, 1957, s. 57), lze z jeho spisku vyčíst alespoň hrubou představu o kazatelově práci s Písmem (LANDOVÁ, *Práce s Písmem*.)

²⁵ SROV. FILIPI, *Tendence*, s. 95n.

²⁶ ENGEMANN, *Einführung*, s. 20.

rovým přivázán býtí má, ale k živým“.²⁷ Proto nemá usilovat předně o to, aby učinil zadost biblickému textu, nýbrž posluchačům. Má udělat vše pro to, aby jim kázání přineslo náležitý užitek. Kázání proto nemá být ani nadměru dlouhé.²⁸

Stejný problém, „špatně pochopené kázání na text“, je rovněž nemocí dnešní doby. Někdy kazatelé zaměňují „kázání na text“ s kázáním, které obsahuje množství citátů z Písma. „Textový fetišismus“ však může vést k paradoxnímu důsledku, že „se Božím slovem vyhání Boží slovo z kázání“.²⁹ Permanentní rekurs na jeho písemnou podobu brání jeho živému promluvení. Věrnost kázání biblickému textu vzniká podle Engemanna jako výsledek teologické (exegetické, systematické, hermeneutické a homiletické) práce s textem. Teprve takto získaný vhled do jeho intence umožňuje svobodně a současně věrně nakládání se slovy Písma.³⁰

2.5.

Za „*vitiosa applicatio*“ pokládá Blahoslav to, když kazatelé zaměřují svůj výklad Písma k napadání jiných osob či církví s odlišnými názory. Takovým kazatelům podle něj chybí elementární úvaha nad pragmatickou funkcí jejich řeči: „k čemu jest to dobré a jaký užitek toho bude při posluchačích“.³¹ Z hlediska účinku na posluchače se nenávidná kritika druhých jeví jako bezcenná, neboť vede jen k povrchnímu sudičství.

Kritické zaostření biblického výkladu nicméně Blahoslav zcela neodmítá. Má se však jednat na prvním místě o sebekritiku a o kritiku směřující do situace sboru. Kazatel má vést posluchače včetně sebe sama k sebereflexi vlastního života, svého konání a k jejich nápravě, ovšem nikoli arogantně a povýšeně, nýbrž po vzoru Ježíšově „v duchu tichosti“ a „laskavě“.³² Některé Blahoslavovy výpovědi nicméně vyznívají v tom smyslu, jako by autor připisoval kázání primárně úlohu napravovat nedostatky poslu-

²⁷ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 150, f. 10r.

²⁸ Tamtéž, s. 152, f. 12r.

²⁹ Tamtéž, 14.

³⁰ ENGEMANN, *Einführung*, s. 24–25.

³¹ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 154, f. 13r.

³² Tamtéž, s. 154, f. 13r.

chačů.³³ To by odpovídalo Smolíkovi zjištění, podle něhož aplikace v bratrských kázáních zaměřená do praktického života členů Jednoty někdy působí až moralizujícím dojmem.³⁴

Engemann pokládá kázání zákona za zcela legitimní součást křesťanského kázání. Jeho smyslem je, „aby posluchač nahlédl vlastní skutečnost plněji a vícevrstevněji a aby mohl rozlišovat mezi tím, co by mělo být, a tím, co se vždy znovu nevyhnutelně děje, mezi Božím zákonem a osudovou svézákonností“.³⁵ Nesmí se však jednat – a to zdůrazňuje i Blahoslav – o peskování posluchačů, neřku-li o vyřizování si osobních účtů.³⁶

Za problematické německý teolog považuje, pokud v kázání dojde k „zezákoničtění evangelia“. Tento jev je podle něj v dnešní době podobně častý jako v období před reformací (sic!).³⁷ Podstatou zákonického kázání je, že předkládá lidské jednání jako podmínku evangelia, nikoli jako jeho důsledek, a v podstatě tak ukládá posluchačům, aby uskutečnili radostnou zvěst svým jednáním v tomto světě. S tím úzce souvisí zploštění hříchu, který je vnímán pouze v povrchní rovině jednotlivých morálních nedostatků, nikoli ve své hloubce jako skutečnost vzdálení se od Boha.³⁸

Paradoxní je, že svými posluchači může být zákonické kázání vnímáno přesně naopak, totiž jako kázání evangelia. Posluchači se mnohdy cítí osloveni výstižnou analýzou situace, výzvami k vzájemné ohleduplnosti, k sociální angažovanosti apod. Dalším důvodem, proč nepocítují zákonické kázání jako zákonické, může být nevyřčený předpoklad, že člověk má možnost a schopnost morální apely relativně bez problémů uskutečnit.³⁹ Engemann varuje, že nic z uvedeného není kázáním evangelia a ani se nesmí stát „základním kursem křesťanského kázání“. Pak by totiž přestalo

³³ Srov. tamtéž, s. 145, f. 6v.

³⁴ SMOLÍK, *Kázání*, s. 49.

³⁵ ENGEMANN, *Einführung*, s. 13.

³⁶ Tamtéž, s. 51n. ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 200n, f. 47r–48r.

³⁷ ENGEMANN, *Einführung*, 9n.

³⁸ Tamtéž, s. 17.

³⁹ Manfred JOSUTTIS, *Gesetzlichkeit in der Predigt der Gegenwart* [1966], in: týž, *Gesetz und Evangelium in der Predigtarbeit. Homiletische Studien*, Bd. 2, Gütersloh: Chr. Kaiser, 1995, s. 94–181, 121.

být zřejmé, že křesťanské jednání je důsledkem víry, a současně by se vytrátila i zvěst o tom, z čeho tato víra vychází.⁴⁰

2.6.

Několik dalších homiletických problémů („vady při věcech menších“) představuje Blahoslav na pozadí toho, jak by měl vypadat správný homiletický postup. Poté, co kazatel vyvodil z biblického textu „hlavní artikule“ či „věci“, o nichž bude kázat, má nejprve rámcově seznámit posluchače s touto látkou a teprve pak se ponořit hlouběji do tématu.⁴¹ Ve volné návaznosti na antické rozlišení trojí funkce řeči (*docere, delectare, movere*) může kázání (1) „buď vysvětlovati“, tedy poučovat posluchače, (2) „buď utvrzovati nebo amplifikovati“, tedy rozvíjet nějaké téma, (3) „buď v mravná (jako říkají) napomínání obracet i tudy k opravdovosti a k živosti lid přivozovati“, tedy napomínat a podněcovat k zaujetí určitých postojů. S ohledem na cíl kázání má kazatel volit vhodnou řečnickou strategii.⁴²

V souvislosti s tím se objevují následující nedostatky: (I) nedostatečně promyšlená řeč, (II) opakování myšlenek, (III) snaha uplatnit v kázání určitou látku bez ohledu na čas, místo a okolnosti shromáždění, (IV) vysvětlování beztak srozumitelných věcí, (V) přejímání zavádějících historek, (VI) užívání cizojazyčných výrazů kazateli neznalými cizích jazyků, (VII) neužitečné řeči, (VIII) špatné citování z Písma, (IX) užívání nevhodných příkladů, (X) neužívání obecně známých citátů (*loci communes*).⁴³

Na podrobné pojednání uvedených problémů zde není prostor. Zastavme se alespoň u jednoho z nich. Blahoslav opakovaně kritizuje kázání, které obsahuje „neužitečné řeči“, a tak ve výsledku zůstává neúčinné. Svým posluchačům nepřinese žádné poučení, napomenutí, potěšení ani zarmoucení či pokárání, takže „lidé rozejdouce se takoví zůstanou jako prvé“.⁴⁴

⁴⁰ ENGEMANN, *Einführung*, s. 11 a 15.

⁴¹ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 155, f. 13v.

⁴² Tamtéž.

⁴³ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 155–165, f. 14r–21v.

⁴⁴ Tamtéž, s. 159, f. 16r–16v.

Moderní homiletika se otázce účinku kázání věnuje v návaznosti na teorii řečových aktů, která umožňuje celou problematiku podrobně analyzovat.⁴⁵ Na základě rozlišení mezi obsahovou stránkou kázání, jeho intencí a faktickým účinkem se můžeme ptát, zda jsou jednotlivé roviny kázání v souladu, tzn., zda účinek odpovídá obsahu kázání a intenci kazatele. Problém nastává tehdy, když například kázání, pojednávající obsahově o Božím odpuštění hříchů, fakticky působí na posluchače jako napomenutí, místo aby jej osvobozovalo a ujišťovalo o odpuštění. Slabinou mnoha současných kázání je také přemíra konstatujících a poučujících řeči a naopak nedostatek výpovědí performativních, jimiž kazatel nepodává pouze nějaký popis, nýbrž nějak *jedná*.⁴⁶ Kázání totiž nemá jen sdělovat obsahy a poučovat, ale také potěšovat, povzbuzovat, zvat, vyzývat, přikazovat, napomínat, ptát se atd. Kazatel tím, že mluví, má také jednat, resp. pohnout své posluchače k tomu, aby se s nimi něco dělo a aby oni sami něco dělali.

3. Jak uspořádat kázání? Problémy struktury a cíle kázání

Další okruh problémů se týká uspořádání (*dispositio*) látky, kterou kazatel shromáždil podle principů *inventio*. Jde o problémy struktury a cíle kázání.

Někteří kazatelé si podle Blahoslava nedají práci s tím, aby si vytyčili cíl své promluvy, uspořádali své myšlenky a předložili je posluchačům v určitém logickém sledu. Takové počínání kazatele přirovnává Blahoslav, podobně jako již v případě nestrukturované exegeze, k chaotickému počínání řezníka.⁴⁷ Neuspořádané kázání však ve výsledku postrádá adekvátní účinek. Prostým posluchačům nepřinese žádný užitek, v rozumnějších vyvolá nelibé pocity. Nadto je kázání bez logické struktury špatně zapamatovatelné.

⁴⁵ Blíže viz John Langshaw AUSTIN, *Jak udělat něco slovy*, Praha: Filosofia, 2000. Austin rozlišuje tři typy řečových aktů: lokutivní (věta má svůj určitý slovní obsah), ilokutivní (intence čili záměr, s jakým byla věta pronesena) a perlokutivní (faktický účinek na posluchače).

⁴⁶ ENGEMANN, *Einführung*, s. 39n. Rozlišení mezi tzv. „konstativny“, které podávají popis a konstatují fakta, a „performativny“, jejichž vyslovením nepodáváme nějaký popis, nýbrž nějak *jednáme* (odsuzujeme, křtíme, vyhlašujeme válku apod.), podává AUSTIN, *Jak udělat něco slovy*, s. 19–28.

⁴⁷ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 166, f. 22v.

Bratrský biskup doporučuje kazatelům tři typy dispozice: (I) pořádek, který bere věci „z řečí Božích [...] tak, jakž tam jedny po druhých stojí“, (II) „přirozený pořádek“ (*ordo naturale*) a (III) „umělý pořádek“ (*artificialis ordo*).⁴⁸

Přestože první typ struktury na první pohled nejvíce odpovídá formě homilie, ve skutečnosti zde autor nemíní tradiční výklad biblického textu verš po verši či slovo od slova, nýbrž spíše dispozici, která se opírá o klíčové věroučné téma textu („artikul“). Tento artikul vytěžený z textu s ohledem na situaci je nahlížen z různých aspektů v chronologickém průběhu textu.⁴⁹ Ve výsledku se tedy jedná o kombinaci mezi tematickým kázáním a homilií.⁵⁰

Druhý typ členění vychází z „přirozeného rozumu“, tedy z určitého logického principu, a lze jej ztotožnit s tematickým kázáním, velmi oblíbeným zejména ve středověku. Charakteristické je pro něj logické členění látky na množství oddílů a pododdílů. Kazatel postupuje buď analytickou metodou, tzn. od větších věcí k menším, nebo naopak metodou syntetickou, od menších věcí k větším, což jsou postupy logického důkazu známé již z aristotelské logiky.⁵¹

Třetí typ představuje uměle vytvořenou dispozici na základě vůle autora. Je pro ni zapotřebí dobrých řečnických schopností a znalostí rétorických pravidel. Snad je míněn typ „epideiktického“ kázání, v němž byla scholastická forma argumentu nahrazena narativem a obraznou mluvou.⁵² Výsledné dílo přirovnává Blahoslav k „pěkně uvitému věnci“ či „koruně“. Výhodou volné kompozice je možnost uplatnit aktuální vnuknutí Ducha svatého.

⁴⁸ Tamtéž, s. 167–169, f. 23v–24v. U Komenského nacházíme rozlišení mezi dispozicemi „textovní“ a „artikulní“. (KOMENSKÝ, Zpráva a naučení o kazatelství, s. 69.)

⁴⁹ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 167n, f. 23v–24r.

⁵⁰ Ani Smolík nezotožňuje první typ dispozice s homilií, ale chápe ji tak, že „se mají vyzdvihnout jen některé body textu s přihlédnutím k jejich theologické důležitosti a aplikačnímu použití“. (SMOLÍK, *Kázání*, s. 50n.)

⁵¹ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 168n, f. 24r–24v. O „vykládání synthetica“ a „analytica methodus“ pojednává také HEMMINGSEN, *Umění kazatelské*, f. 23v–24r.

⁵² K rozlišení mezi tematickým a epideiktickým kázáním viz O. C. EDWARDS, Jr., *A History of Preaching*, Abingdon Press, 2004, kap. 11.

Také Engemann pokládá zřetelnou dispozici kázání za klíčovou jak pro kazatele k uspořádání myšlenek, tak pro posluchače k porozumění smyslu a zapamatování. Mezi hlavní problémy prakticko-teologické estetiky řadí nedostatek dobře sledovatelné argumentace, nadbytek dogmatických pouček, narušenou narativitu či pseudo-dialogy (monology v rozdělených rolích).⁵³ Blíže popisuje čtyři typy uspořádání: (1) učebně-psychologický, (2) naratologický, (3) dialogický a (4) sémiotický model.⁵⁴

Sám jakožto sémiotik pojímá kázání jako „otevřené umělecké dílo“, které svou podobou zve posluchače k tomu, aby k němu připojil jeho význam.⁵⁵ Kazatel má předjímat aktivní spoluúčast posluchače na konstituci smyslu a utvářet své kázání tak, aby mělo onu „otevřenou“ podobu, tedy aby podněcovalo, provokovalo, zvalo posluchače k dotvoření. K tomu slouží například neobvyklé způsoby vyjadřování, nové obrazy či metafory vytrhující posluchače z rutinního naslouchání.

4. Jak kázat? Problémy jazyka, přednesu a gestikulace

Třetí část Blahoslavova spisu vychází z přesvědčení, že záleží nejen na tom, co kazatel říká, ale také na tom, *jak* to říká. Proto v ní autor zkoumá problémy, které vyvstávají při realizaci kázání: problémy jazykového ztvárnění (*elocutio*), mluveného projevu (*pronuntiatio*), gestikulace a pohybu (*actio*).⁵⁶

Kriticky se bratrský biskup vymezuje vůči užívání nepřiměřeného hovorového jazyka, totiž když kazatelé hovoří o duchovních věcech řečí „pacholků, děvek, sedláků, a sousedů“, a tak se pokoušejí přiblížit prostému lidu Boží tajemství. Sám naopak usiluje o to, aby jazyk kazatelů konvenoval biblické a církevní tradici.⁵⁷

⁵³ ENGEMANN, *Einführung*, s. 36–48.

⁵⁴ Tamtéž, s. 290–325.

⁵⁵ Tamtéž, s. 316nn.

⁵⁶ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 175, f. 29r. Z hlediska gramatiky pojednal o mluveném projevu a o stylu in: Mírek ČEJKA, Dušan ŠLOSAR, Jana NECHUTOVÁ (eds.), *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno: Masarykova univerzita, 1991, f. 167a–189b; f. 190a–219a.

⁵⁷ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 178n, f. 31r–32v.

Současná homiletika sdílí s Blahoslavem požadavek na spisovnou mluvu kazatelů.⁵⁸ Za problematické však pokládá také to, když kazatel užívá v kázání teologickou, popř. náboženskou terminologii, tzv. „kananejštinu“, která je běžným posluchačům jen málo srozumitelná.⁵⁹ Řeč kázání by měla být vztahovaná ke zkušenostem, vyprávějíci, dialogická, měla by transponovat látku z abstraktní roviny do konkrétní. To ovšem nevylučuje, že by se kazatel nemohl někdy vyjadřovat elaborovaně, když pojednává o obecnějších otázkách.⁶⁰

Blahoslav podrobně rozebírá také základní problémy techniky mluveného projevu (hlasitost a rychlost řeči, artikulaci a větnou intonaci) a zdůrazňuje, že hlas je třeba formovat cvičením.⁶¹ Kazatelův projev by měl mít podobu živé promluvy k posluchačům, která zohledňuje obsah řeči tak, aby posluchači neodcházeli bez užitku, ale naopak duchovně nasyceni, potěšeni, povzbuzeni.⁶² Lze říci, že současná věda o technice mluveného projevu dochází v podstatě ke stejným závěrům.

Slovům a obsahu mají odpovídat kazatelova gesta, pohyby těla i výraz tváře. Negativně hodnotí Blahoslav kazatele, jejichž pohyby jsou příliš prudké a narušují vzájemnou komunikaci (kazatel se nedívá na lid, mračí se, lehá si na kazatelnu, hraje si s vlasy etc.). Naopak oceňuje klidné a rozvážené pohyby kazatelů, které jako by vyzářovaly otcovskou milost a lásku. Takový neverbální projev pokládá za „ozdobu“ (*decorum*) řeči.⁶³

5. Závěr

Blahoslavova prakticky zaměřená příručka pro kazatele v sobě propojuje základní biblicko-teologická východiska reformace s principy antické rétoriky. Jejím záměrem je naučit kazatele, jak propůjčit určitému teologickému obsahu kázání (skopusu) odpovídající řečnickou formu, a tak dosáhnout

⁵⁸ ENGEMANN, *Einführung*, s. 58. Motivací pro hovorovou mluvu bývá obvykle kazatelova snaha získat si přízeň posluchačů, anebo jeho obava z odmítnutí.

⁵⁹ Tamtéž, s. 328 a 34n.

⁶⁰ Tamtéž, s. 356n.

⁶¹ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 187, f. 37v.

⁶² ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 189, f. 38v–39r.

⁶³ Tamtéž, s. 198, f. 45r.

zamýšleného účinku u posluchače. V této snaze konverguje Blahoslavův přístup s trendy současné protestantské homiletiky. Ta v rétorice rovněž spatřuje neutrální nástroj, který lze legitimně využít pro homiletické účely, a klade důraz na pragmatickou funkci kázání.

Kvalitu kázání měří Blahoslav tím, jaký užitek přináší svým posluchačům. Příprava kázání na určitý biblický text proto musí od samého počátku probíhat s ohledem na aktuální situaci a příležitost, při níž se káže. Kázání má vést posluchače k proměně a nápravě jejich života. Dnešní homiletika dovádí tento přístup orientovaný na posluchače ještě o něco dál. Kázání v jejím pohledu nepředkládá posluchačům hotové názory a návody ke křesťanskému jednání, ale spíše otevírá interpretační prostor, v jehož rámci dochází ke konstituci věřícího subjektu, k budování křesťanské identity a k reflexi vlastního životního příběhu. Přitom dnes stejně jako dříve platí, že materiálním a normativním zdrojem kázání je Písmo. Těsná vazba na biblický text, resp. jeho smysl je nezbytným předpokladem evangelického kázání.

Nejzávažnější nedostatky kázání pocházejí podle bratrského biskupa jednak z nedostatečného ohledu na situaci posluchačů, jednak z nedostatečné exegeticko-teologické kvalifikace kazatelů. Obojí způsobuje, že se obsahem kázání stávají povrchní a marginální témata a kázání postrádá jakoukoli účinnost. Současný evangelický teolog zas vnímá jako největší ohrožení kázání opomíjení existenciality člověka a slabě rozvinutou dogmatickou kompetenci, která má za následek trivializaci a zezákoničtění evangelia.⁶⁴ Ačkoli shodně s Blahoslavem zdůrazňuje ohled na situaci posluchačů, současně požaduje více prostoru pro kázání evangelia.

Originální součástí Blahoslavova spisu jsou pasáže, v nichž se autor v českém kulturním kontextu nejspíše jako první⁶⁵ podrobně zabývá neverbálními znaky, jimiž kazatel působí na své posluchače. Výčtem nešvarů v oblasti „zvukové kultury českého jazyka“⁶⁶ i v oblasti řeči těla se pokouší

⁶⁴ SROV. ENGEMANN, *Einführung*, s. 12, 20, 27.

⁶⁵ ČEJKA, *Terminologie*, s. 117–128.

⁶⁶ Amedeo MOLNÁR, *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha: SPN, 1956, s. 189; podobně in: týž, *Dvě kazatelské učebnice*, s. 6.

napomoci k odstranění překážek v komunikaci mezi kazatelem a posluchači. Engemannův text rozvedení o výslovnosti, přednesu či gestikulaci překvapivě postrádá, přestože bychom je právě od něj jako stoupence sémiotiky očekávali.

Ačkoli je Blahoslavova příručka zaměřena na praktickou přípravu a realizaci kázání jako lidské řeči, její autor – podobně jako současný protestantský teolog⁶⁷ – má na paměti, že moc kazatelovy výmluvnosti má své hranice. Křesťanská víra a vnitřní proměna posluchače nevznikají jako důsledek vybroušené řeči, nýbrž se rodí při slyšení kázaného slova z moci Ducha svatého. Proto bratrský biskup v závěru své knihy povzbuzuje kazatele v jejich nesnadné službě poukazem na to, že efektivní zvěstování nezávisí jen na jejich schopnostech. Bůh „přijímá od tebe i nedostatečné služby, žehná jim [...] a summou s tebou jest v neumění tvém moudrostí svou“.⁶⁸

---

⁶⁷ ENGEMANN, *Einführung*, s. 329n.

⁶⁸ ČEJKA (ed.), *Čtyři menší spisy*, s. 207, f. 52v.